

ญาติวงศ์พงศาวดารวรรณกรรมชาดกล้านนาเรื่องอุสสาบารส ฉบับวัดบ้านปาง

ปิยะพงษ์ โพธิ์เย็น^๑

Piyaphong Phoyen

ทรงธรรม ปานสกุล^๒

Songtham Pansakun

บทคัดย่อ

วรรณกรรมเรื่องอุสสาบารสเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายทั้งในท้องถิ่นอีสานและล้านนามาก่อนฉบับลายลักษณ์ของล้านนามีอยู่หลายฉบับหลายสำนวน ฉบับที่นำมาศึกษานี้คือฉบับวัดบ้านปางเป็นวรรณกรรมนิทาน และเป็นชาดกนอกนิบาต ซึ่งเป็นเรื่องที่นักปราชญ์โบราณแต่งขึ้น ซึ่งเรื่องที่น่ามาเป็นต้นเค้า นั้น อาจมาจากนิทานพื้นบ้านหรือนิทานที่ได้รับฟังสืบ ๆ กันมา หรืออาจเป็นเรื่องที่ผู้รจนาได้คิดขึ้นมาเองก็ได้ แต่ก็มีบางเรื่องที่เราเห็นได้ว่ามีที่มาจากวรรณคดีของพราหมณ์ เช่นเรื่อง หอรัมมาน พรหมจักร อุสสาบาส ซึ่ง ๒ เรื่องแรกมาจากเรื่องรามเกียรติ์ แต่อุสสาบารสนั้นจะเห็นว่าเกิดจากการนำเรื่องรามเกียรติ์และอุณรุทมาผสมกันและผนวกเข้ากับจินตนาการของผู้แต่งวรรณกรรมชาดกล้านนาเรื่องอุสสาบารส ฉบับวัดบ้านปาง มีจำนวน ๑๕ ผูก สิ่งชะ วรรณสัย ได้ปริวรรตจากอักษรล้านนา เป็นอักษรไทยกลาง โดยอาศัยต้นฉบับของครูบาศรีวิชัย วัดบ้านปาง ตำบลแม่ตืน อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน เป็นหลัก แล้วพิมพ์ในหนังสือเรื่องอุสสาบารส : วรรณกรรมล้านนาไทยสมัยพระเจ้ากือนา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ลักษณะการแต่งตอนต้นเรื่องในใบลานทุกผูกเป็นนิสสัย คือยกคาถาบาลีตั้งแล้วแปลขยายความเป็นภาษาล้านนา

จากการศึกษาพบว่าวรรณกรรมชาดกล้านนา เรื่อง อุสสาบารส เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นไทยที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมสันสกฤตซึ่งนอกจากเรื่องอนิรุทธิ์ที่เป็นต้นเค้าแล้วยังมีอิทธิพลจากเรื่องรามเกียรติ์ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุที่ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ได้ร้อยเรียงเรื่องราวซึ่งได้รับอิทธิพลทั้งจากเรื่องอนิรุทธิ์และเรื่องรามเกียรติ์ และนำเสนอในรูปแบบวรรณกรรมชาดก ทำให้เนื้อเรื่องมีเหตุการณ์ที่หลากหลาย ส่งผลให้ตัวละครมีเป็นจำนวนมากดังนั้นการรู้จักความสัมพันธ์ของตัวละครจะช่วยให้ผู้อ่านชาดกเรื่องนี้หากสามารถ ทำความเข้าใจกับเนื้อหาของชาดกได้มากขึ้น และสามารถเปรียบเทียบกับตัวละครจากวรรณกรรม เรื่องเดียวกันที่ปรากฏในสำนวนอื่น ๆ ได้อีกด้วย

คำสำคัญ : อุสสาบารส วรรณกรรมท้องถิ่น ชาดกล้านนา ตัวละคร

^๑ นักวรรณศิลป์ชำนาญการ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา
Litterateur, Professional Level, Office of the Royal Society

^๒ อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
Lecturer, Oriental Language Department, Faculty of Archaeology, Silpakorn University

อิทธิพลของวรรณกรรมสันสกฤตที่มีต่อวรรณกรรมไทย

วัฒนธรรมอินเดียได้แพร่เข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาช้านานแล้ว สิ่งสำคัญประการหนึ่ง ที่เข้ามาพร้อมกับวัฒนธรรมอินเดียคือภาษาและวรรณกรรม ในปัจจุบันเราจึงพบวรรณกรรมจำนวนมากใน เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่สะท้อนให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมสันสกฤต

รศ. ดร. มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ได้กล่าวถึงเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ในวรรณคดีและวรรณกรรมท้องถิ่นไทย ไว้ในบทนำของพจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา อนิรุทธคำฉันท์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน^๓ [๒๕๕๐ : (๑๓)-(๑๕)] ว่า เรื่องอนิรุทธคำฉันท์เป็นเรื่องของพระอนิรุทธ โอรสพระปรีทมนะ และนิตดาของพระกฤษณะ ที่มีเล่ายู่ในมหากาพย์ตอนที่เป็นภาคผนวกชื่อหริวงค์ และในปุราณะสันสกฤตโดยเฉพาะวิष्ณุปุราณะ พระอนิรุทธลักลอบได้กับนางอุษา ธิดาของอสุรพาณะ ทำให้พาณะไม่พอใจจึงจับพระอนิรุทธไว้ พระกฤษณะ ยกทัพมาช่วยพระอนิรุทธ พาณะขอให้พระศิวะเทพเจ้าที่ตนนับถือมาช่วยรบกับพระกฤษณะ เทพทั้ง ๒ รบ ไม่แพ้ชนะกัน แต่พระศิวะหายทัพไป ทำให้พระกฤษณะปราบพาณะได้สำเร็จ และช่วยให้พระอนิรุทธได้ครองคู่ อยู่กับนางอุษาอย่างมีความสุข ไทยอาจได้รับเรื่องพระอนิรุทธ มาจากอินเดียโดยตรงหรือได้จากเขมร มีหลักฐาน ว่าเขมรโบราณรู้จักเรื่องนี้ดี ดังปรากฏว่าที่ระเบียงปราสาทนครวัดของเขมรมีภาพพระกฤษณะรบชนะอสุรพาณะ (อายุระหว่าง พ.ศ. ๑๖๕๐-๑๗๒๐) ในจารึกที่ปราสาทสังขะ สมัยพระเจ้าสุริยวรมันที่ ๑ (พุทธศตวรรษที่ ๑๖) มีข้อความระบุว่ามีการอ่านมหากาพย์และปุราณะ ในอาณาจักรขอมในโอกาสต่าง ๆ แสดงว่า เขมรต้องรู้จัก เรื่องราวในวรรณคดีเหล่านี้เป็นอย่างดี ไทยอาจได้รับเรื่องพระอนิรุทธมาจากเขมร หลักจากกรุงศรีอยุธยาตีนครธม ของเขมรได้ใน พ.ศ. ๑๘๓๒ และได้กวาดต้อนข้าราชการ นักปราชญ์ ราชบัณฑิต และตำราต่าง ๆ มาไว้ที่ อยุธยา ไทยอาจได้ยินได้ฟังเรื่องอนิรุทธจากเขมรเหล่านี้โดยตรง ดังปรากฏว่าในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์มีข้อความ หลายตอน ที่มีสำนวนตรงกับเรื่อง ของฉบับสันสกฤตมาก โดยเฉพาะตอนสงครามระหว่างพระกฤษณะกับ พระศิวะ ในส่วนที่ไทยอาจได้รับเรื่องอนิรุทธมาจากอินเดียนั้น ปรากฏในตอนเทวดาอุ้มสมพระอนิรุทธกับนาง อุษา ในเรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์มีการเปรียบเทียบการที่พระโพธิ์เทพารักษ์อุ้มสมนางสมุทรโฆษกับนางพินทุมดี ว่าเหมือนกับพระศรีพรหมรักษัอุ้มพระอนิรุทธไปสมนางอุษา ศรีพรหมรักษ์ หรือ พรหมรักษ์เป็นที่รู้จักกันดี ในเอเชียใต้ ดังมีปรากฏ ในนิทานท้องถิ่นต่าง ๆ เป็นวิญญานร้ายเพราะเดิมเป็นพราหมณ์ร้าย ชอบแกล้งมนุษย์ แต่ที่ให้คุณก็มีเหมือนกัน พรหมรักษ์ชอบสิงอยู่ในต้นไม้ใหญ่ เหตุนี้ไทยจึงนิยมเรียกว่า “พนัสบดีศรีพรหม รักษ์ยักษ์กุมาร”

การที่เรื่องสมุทรโฆษคำฉันท์กล่าวว่าเป็นพระศรีพรหมรักษ์ที่เป็นผู้อุ้มสมพระอนิรุทธกับนางอุษา ไม่ใช่พระโพธิ์เทพารักษ์ดังในเรื่องอนิรุทธคำฉันท์ แสดงให้เห็นว่าคนไทยรู้จักเรื่องพระอนิรุทธมาก่อน การแต่งอนิรุทธคำฉันท์แล้ว เรื่องพระอนิรุทธเป็นที่รู้จักกันแพร่หลายในดินแดนที่เป็นประเทศไทยในปัจจุบัน ดังปรากฏเป็นนิทานท้องถิ่นต่าง ๆ มากมายทั้งในล้านนาและในอีสาน ดังเช่นมีโคลงต้นเรื่องอุสสาบารส

^๓ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณคดีไทย สมัยอยุธยา อนิรุทธคำฉันท์ (กรุงเทพฯ, ราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๕๐) หน้า (๑๓) – (๑๕).

ของล้านนา และลำพระกิตพระพานของอีสาน เป็นต้น เรื่องพระอนิรุทธต้องเป็นที่รู้จักดีในดินแดนเหล่านี้มาเป็นเวลานานจนคนท้องถิ่นโยงเรื่องนี้มาเป็นตำนานสถานที่สำคัญในท้องถิ่นของตน เช่น เป็นตำนานเมืองพานของล้านนา และเป็นตำนานพระธาตุพนมของอีสาน นอกจากนั้นยังมีการอ้างอิงถึงเรื่องพระอนิรุทธในวรรณคดีต่าง ๆ ด้วย ดังเช่นในโคลงนิราศหริภุญชัย (ประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๒) มีการอ้างอิงถึงการพลัดพรากจากกันของพระบารสกับนางอุสา ในเรื่องท้าวฮุ่งท้าวเจือง (ประมาณปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐) มีการอ้างอิงถึงการพลัดพรากจากกันของบามะราชกับนางอุสาส้อยกงพาน และโคลงทวาทศมาส (ประมาณ พ.ศ. ๑๙๙๑-๒๐๓๒) มีการอ้างอิงถึงการพลัดพรากจากกันของพระศรีอนิรุทธกับศรีอุษาเพราะเทวดาเป็นเหตุ

อุสสาบารสในฐานะวรรณกรรมท้องถิ่น

ศ. ดร.ประคอง นิมมานเหมินท์^๔ (๒๕๔๓ : ๑๐๒-๑๐๓) กล่าวถึงวรรณกรรมเรื่องอุสสาบารสไว้ว่า น่าจะเป็นเรื่องเล่าที่แพร่หลายทั้งในท้องถิ่นอีสานและล้านนามาก่อน ฉบับลายลักษณ์ของล้านนามีอยู่หลายฉบับหลายสำนวน ที่มีการปริวรรตและนำออกเผยแพร่แล้ว ได้แก่

๑. ฉบับโคลงตันซึ่งไม่เน้นสัมผัส ได้แก่ฉบับหอสมุดแห่งชาติ นายสิงหะ วรรณสัย ปริวรรต และนำออกเผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙

๒. ฉบับโคลงตันมีสัมผัสและฉบับโคลงสี่สุภาพ ได้แก่ฉบับวัดป่าอิน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอพร้าว จังหวัดเชียงใหม่ นายไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว ปริวรรต สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ พิมพ์เผยแพร่เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓

๓. ฉบับร้อยแก้ว เป็นคร่าวธรรมหรือบทพระธรรมเทศนา การแต่งมีลักษณะที่เรียกกันว่า “นิสสัย” คือเป็นบาลีแปลขยายความ นายสิงหะ วรรณสัย ปริวรรตและนำออกเผยแพร่พร้อมกับฉบับโคลงตัน ไม่เน้นสัมผัส

ในนิราศหริภุญชัย มีโคลง ๒ บท มีเนื้อความเล่าว่าในเวลากลางคืนหยุดพักการเดินทาง นอกจากมีการเล่นดนตรีแล้วยังมีการอ่านโคลงอุสสาบารสให้ผู้ร่วมขบวนเกวียนมีความบันเทิงใจด้วย ดังความว่าดังนี้

ราตรีเทียนที่ปแจ้ง	เจาะงาม
มัวม่วนนดนตรีตาม	ดั่งถ้อย
อุสสากันโลงยาม	ชักขอบ ชื่นเอย
บุญที่บ่เปลืองบื้อ	เปล่าซ้ำเซาทรง
อุสสาเสียงสว่างสร้อย	รัชนี
กอนกันโลงทันที	อ่านอ้อย
บารสเรียกมาลี	เลงบาท พุ่มเอย
ตรีโจกทุกถ้อย	เถียงถ้อยถามชัย

^๔ ประคอง นิมมานเหมินท์, *มหากาพย์วรรณคดีท้องถิ่น* (เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการ “มหากาพย์มหากาพย์ : ความสัมพันธ์ที่มีต่อวัฒนธรรมไทย” ครั้งที่ ๒ ๒๐-๒๑ พฤศจิกายน ๒๕๔๓ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓) หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓.

ในกฎหมายสมัยพระเจ้ากือนาที่เรียกว่าลักษณะการตัดถ้อยต่อความตอนหนึ่งกล่าวถึงสตรีผู้หนึ่งชื่อนางศรีโสภะซึ่งเป็นแม่ร้างมาก่อน ถูกสามีใหม่ซื้อม้าโรงสีนต่อว่าว่าไปเที่ยวเป็นหนีไม่บอกให้รู้ คงจะเป็นเพราะเหตุนี้มีสามีมา ๒ คนถึงไม่ยั่งยืน ผ่าก็ทอได้นิดเดียว มัวแต่อ่านโคลงอุสสาบารส นางศรีโสภะก็เถียงว่านางยืมเงินของพี่สาวนางเอง ทำไมต้องต่อว่าด้วย นางอ่านหนังสือก็ช่างนางประไร ไม่ได้เอาปากใครมาอ่านนี่ “กูเงินพี่มาจ่าย กูว่าต่อรอกับ กูอ่านหนังสือก็ช่างกูสับยืมปากไผ่ว่ามาอ่านเด” ม้าโรงสีนจึงนำความไปฟ้องพญาเกือนา เมื่อพิจารณาจากอายุของนิราศหริภุญชัย ซึ่งศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นครได้สันนิษฐานว่าแต่งประมาณ พ.ศ. ๒๐๖๐ และจากช่วงที่พญาเกือนาครองเชียงใหม่ประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๐-๑๙๓๑ ก็อาจกล่าวได้ว่าเรื่องอุสสาบารสแต่งเป็นโคลงในล้านนามานานแล้ว ฉบับที่กล่าวถึงนี้น่าจะเป็นฉบับโคลงต้นมากกว่าฉบับโคลงสี่สุภาพ และอาจเป็นไปได้ว่าโคลงต้น เรื่องอุสสาบารสของล้านนาอยู่ในสมัยใกล้เคียงกับอนิรุทธคำฉันท์

รศ.ศิวาพร วัฒนรัตน์ ได้เขียนข้อมูลเกี่ยวกับโคลงต้นอุสสาบารสและโคลงสี่สุภาพอุสสาบารส ไว้ในหนังสือนามานุกรมวรรณกรรมล้านนา^๕ (๒๕๕๔ : ๖๒๕-๖๓๓) ดังนี้

โคลงต้นอุสสาบารส

โคลงต้นอุสสาบารสเป็นวรรณกรรมนิทาน ต้นฉบับเป็นคัมภีร์ใบลาน จารด้วยอักษรธรรมล้านนามี ๓ ฉบับ ดังนี้

๑. โคลงต้นอุสสาบารส ฉบับหอสมุดแห่งชาติ มี ๒๑๖ บท ต่อมานายสิงหะ วรรณสัย ได้นำมาปริวรรตเป็นอักษรไทย แล้วพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือเรื่องอุสสาบารส : วรรณกรรมล้านนาไทย สมัยพระเจ้ากือนา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙

๒. โคลงต้นอุสสาบารส ฉบับวัดป่าอิน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอพร้าวก้าง จังหวัดเชียงใหม่ ไม่ปรากฏปีที่คัดลอก แต่ระบุว่าผู้ที่คัดลอกคือแสนสุรินทร์ สถาบันวิจัยสังคมมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ยืมมาถ่ายไมโครฟิล์ม จำนวน ๑ ผูก ความยาว ๑๗๑ หน้า ลาน ในต้นฉบับใบลานผูกนี้ก็ได้แต่งทั้งโคลงต้นและโคลงสี่สุภาพ ไว้ด้วยกัน โดยตอนต้นเป็นโคลงสี่สุภาพและตอนท้ายเป็นโคลงต้น ลักษณะเป็นการแต่งล้อกันบทต่อบทเพราะมีเนื้อหาเดียวกัน ต่างกันที่ฉันทลักษณ์คำประพันธ์ รวมจำนวนโคลงต้น ๔๒๓ บท

๓. โคลงต้นอุสสาบารส ฉบับที่นายไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว ได้จากร้านขายของเก่าในจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน ๒๔ หน้าลาน มีจำนวนโคลง ๒๖๐ บท ไม่ปรากฏปีที่คัดลอก

ซึ่ง ๒ ฉบับหลังนี้ นายไพฑูรย์ ดอกบัวแก้ว ได้ปริวรรตเป็นอักษรไทยและพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือเรื่องอุสสาบารส : กวีนิพนธ์ประเภทโคลงต้นของล้านนาไทย เมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๓

^๕ ศิวาพร วัฒนรัตน์, “อุสสาบารส, โคลงต้น” ใน นามานุกรมวรรณกรรมล้านนา (กรุงเทพฯ, สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว), ๒๕๕๔) หน้า ๖๒๕-๖๓๓.

เนื้อเรื่องโดยย่อของแต่ละฉบับ มีดังนี้

ฉบับหอสมุดแห่งชาติ เนื้อหาเป็นตอนที่พระบารสได้เข้าไปอยู่ร่วมกับนางอุสสาแล้ว พระพาน ซึ่งเป็นบิดาของนางอุสสาทราบเรื่องและจับตัวไว้ ทางฝ่ายเมืองทวาริกาของพระบารสจึงต้องยกทัพไปต่อสู้กับพระพาน โดยมีแม่ทัพคือขุนไทยซึ่งเป็นน้องชายของพระบารส ขุนไทยถูกยิงพระจิตตราชจึงยกทัพมาช่วย

ฉบับวัดป่าอิน เนื้อหาเป็นตอนที่พระบารสลานางอุสสาเพื่อกลับเมืองทวาริกา เมื่อเดินทางในป่าพบเห็นสิ่งใดก็คิดถึงนางอุสสา ฝ่ายนางอุสสาก็คร่ำครวญถึงพระบารส คิดถึงตอนที่เคยอยู่ด้วยกัน นางเห็นสิ่งใดก็คิดถึงพระบารสเช่นกัน ต่อมาพระบารสกลับไปเมืองพานไปพบนางอุสสาที่ปราสาท ของนางอีกครั้ง ต่างดีใจที่ได้พบกัน ทั้งสองเล่าความทุกข์โศกที่ต้องจากกัน พระพาน (พระพานพรหมทัต) บิดาบุญธรรมของนางอุสสาไม่เห็นนาง จึงใช้ให้สาวใช้ไปตาม นางอุสสาบอกสาวใช้ให้บอกพระพาน ว่านางไม่ได้เจ็บไข้ รุ่งเช้าก็จะไปเฝ้าพระพาน นางอุสสาไม่อยากเข้าเฝ้าพระพาน พระบารสจึงให้ขอคิด ว่านางไม่ควรขัดรับสั่งของบิดาและให้นางอุสสาเข้าเฝ้าพระพาน ในที่สุดพระพานก็รู้ว่ามิชยาเมาลอบ เข้าหานางอุสสาและโกรธมาก สั่งให้เสนาทำกองทหารไปล้อมจับพระบารส พระบารสใช้ธนูยิงทหารตายไปเป็นจำนวนมาก พระพาน ให้ขุนสวรรคไปเชิญพญากุมภันท์ซึ่งเป็นพระสหายมาช่วย มีการใช้ไสยศาสตร์เนรมิตเป็นรูปสัตว์รูปร่างประหลาดมาช่วยรบด้วยนางอุสสารู้ว่าไม่ใช่ทหารของเมืองพานและกลัวว่า พระบารสพระองค์เดียวจะแพ้ทหารจำนวนมาก พญากุมภันท์แปลงกายเป็นนาคดำดินขึ้นไปยังปราสาท พระบารสวางธนูทิพย์ไว้แล้ว ใช้ดาบสรีกัญไชยเข้าสู่ พระบารสถูกนาครัดตัวแล้วถูกนำไปสอบสวน ว่าเป็นผู้ใด พระพานสั่งจับขังพระบารส พระจิตต์ (พระจิตตราช) ยกพลมาช่วย รวมทั้งขุนไทยก็ยกพล มาสมทบ ทหารฝ่ายพระพานล้มตายเป็นจำนวนมาก พระนารายณ์เสด็จลงมาช่วย หลานคือพระบารสจนได้ชัยชนะ พระจิตต์ให้พระบารสกลับไปเมืองทวาริกา แต่พระบารสบอกว่าถ้าไม่ได้นางอุสสาก็จะไม่กลับไป

ส่วนฉบับที่ได้จากร้านขายของเก่านั้น มุ่งเน้นไปในเรื่องของ การบรรยายฉากการอยู่ร่วมกันระหว่างพระบารสกับนางอุสสาและบรรยายถึงความรักความอาลัยของทั้งสองฝ่ายเมื่อต้องจากกัน

โคลงสี่สุภาพอุสสาบารส

โคลงสี่สุภาพเรื่องอุสสาบารส เป็นวรรณกรรมนิทาน ต้นฉบับเป็นใบลานของวัดป่าอิน ตำบลบ้านโป่ง อำเภอฟัว จังหวัดเชียงใหม่ จารด้วยอักษรธรรมล้านนา ไม่ปรากฏปีที่คัดลอก แต่ระบุว่า ผู้คัดลอกคือ แสนสุรินทร์

โคลงสี่สุภาพเรื่องอุสสาบารส เริ่มด้วยบทไหว้คุณพระรัตนตรัย บทไหว้ครู และกล่าวก้าวว่าตน จะได้นำเรื่องราวมาแต่งเป็นโคลง ขอให้ประสบผลสำเร็จ ดังข้อความในโคลงต่อไปนี้

ขานบ่นอมแล้วยังพระแก้ว	ไตรรัตน
ทั้งมหาพิณดุครูบา	ช่วยคำ
เรียมจักวิเศษขนา	แปลงเป็นคร่าว ครานเฮย
จูงช่วยชูหื้อได้	เปลี่ยนปล้นเป็นโคลง

เนื้อเรื่องโดยย่อมีดังนี้ ในอดีตนานมาแล้ว พระบารสเป็นหลานของพระชิตต์ (พระชิตตราช) แห่งเมืองทวาริกาได้เดินทางไปเมืองพานและได้ลอบเข้าพบนางอุสสา ทั้งสองรักกันและได้เสียเป็นสามภรรยา หลังจากนั้นพระบารสก็ลางนางเพื่อกลับเมืองทวาริกา ทั้งสองต่างโศกเศร้า พระบารสเดินทางไปด้วยความอาลัยนาง ต่อมาพระบารสกลับไปหานางอุสสาที่ปราสาทอีกครั้ง รุ่งเช้าพระพาน (พระพานพรหมทัต บิดานางอุสสา) ไม่เห็นนางอุสสาจึงให้คนไปตาม นางอุสสาไม่ยอมไปเข้าเฝ้าพระพาน พระบารสจึงให้ข้อคิดและบอกให้นางอุสสาเข้าเฝ้าพระพาน ถ้าพระพานรู้ความจริงและโกรธเรื่องที่ตนลอบเข้าหานางแล้ว จะเอาผิดพระบารสก็จะเหาะหนีไป ในที่สุดพระพานก็รู้ว่ามิชยาลอบเข้าหานางอุสสาและโกรธมาก สั่งให้เสนาและไพร่พลไปจับพระบารส แต่ไพร่พลก็ถูกฆ่าตายเป็นจำนวนมาก จึงให้ขุนสวรรค์ไปเชิญพระสหาย คือพญากุมภันท์ไปจับพระบารส พญากุมภันท์ใช้ไสยศาสตร์เนรมิตสัตว์รูปร่างประหลาด มาช่วยรบ จากนั้นพญากุมภันท์ได้แปลงกายเป็นนาคดำดินขึ้นไปยังปราสาท พระบารสวางธนูทิพย์ไว้แล้ว ใช้ดาบสรีกัญไชยเข้าสู้ พระบารสถูกนาครัดแล้วถูกนำตัวไปสอบสวน พระพานสั่งจับขังพระบารส พระชิตต์ (พระชิตตราช) ยกไพร่พลมาช่วย รวมทั้งขุนไทยก็ยกไพร่พลมาสบทบด้วย ไพร่พลฝ่ายพระพานล้มตายเป็นจำนวนมาก พระพานจึงขอพระเพลิงมาช่วย พระเพลิงใช้ไสยศาสตร์เนรมิตสัตว์รูปร่างประหลาดมาช่วยรบ พระนารายณ์เสด็จลงมาช่วยหลานคือพระบารสจนได้ชัยชนะ ในตอนท้ายเรื่องผู้แต่งให้คติ ว่า “ตันทา รากะ มักนำไปสู่ความวอดวาย” ทั้งนี้เพราะความรัก ความอยากได้คนรัก จึงทำให้เกิดศึกสงครามจนเป็นเหตุให้มีผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก

เนื้อเรื่องในฉบับคำโคลงนี้ไม่ตรงกับฉบับธรรมคำวณก เนื้อเรื่องส่วนใหญ่มีการพรรณนาทำนองนิราศ มีบทคร่ำครวญถึงนางอันเป็นที่รัก ตอนที่พระบารสจากนางอุสสาต้องเดินทางในป่า กวีก็ได้พรรณนาธรรมชาติให้สัมพันธ์กับความรักและความอาลัยของพระบารสที่มีต่อนางอุสสาได้อย่างไพเราะและเกิดจินตภาพ

วรรณกรรมชาดกล้านนา

ศ. ธวัช ปุณโณทก^๑ (๒๕๒๕ : ๑๒๘) ได้กล่าวถึงวรรณกรรมล้านนาที่มีเนื้อเรื่องเป็นชาดกไว้ว่าเป็นวรรณกรรมที่มีจำนวนมากและแพร่หลายที่สุดในภาคเหนือ และบางเรื่องก็มีหลายสำนวน หลายรูปแบบ ฉันทลักษณ์ (โคลง, คำขอ, ธรรมคำว, ร้อยแก้ว, ร่ายยาว) วรรณกรรมชาดกของล้านนาคงจะแบ่งประเภทใหญ่ ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ

๑. วรรณกรรมที่มีเนื้อเรื่องมาจากนิบาตชาดกอันเป็นชาดกที่มีอยู่ในพระไตรปิฎก เช่น ทศสิบชาติ เตมียะ มโหสถ เรื่องที่ได้รับความนิยมแพร่หลายที่สุดได้แก่เรื่องมหาชาติ (เวสสันดรชาดก) ซึ่งอยู่ในขุททกนิกายฝ่ายสุตตันตปิฎก เรื่องพระเวสสันดรนี้มีหลายสำนวน บอกชื่อผู้แต่งและผู้ขัดเลาสำนวนเอาไว้ถึง ๑๒๐ สำนวน สำนวนที่มีชื่อเสียงในปัจจุบันได้แก่ สำนวนไม้ไผ่แจ้เขียวแดง สำนวนอินทร์ลงเหลา สำนวนพระยาพื้น สำนวนสร้อยสังกร ฯลฯ

๒. วรรณกรรมที่มีเนื้อเรื่องนอกนิบาตชาดก คือแต่งเลียนแบบชาดกนิบาตแต่เอาเรื่องนิทานพื้นบ้านของภาคเหนือมาแต่ง โดยอ้างว่าพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นตัวละครของเรื่อง เป็นการใช้ชาติ เพื่อสร้างบารมีก่อนที่จะได้เสวยพระชาติเป็นพระพุทธองค์ ชาดกนอกนิบาตเหล่านี้ได้ประมวลไว้เป็นหมวดหมู่ เรียกว่า

^๑ ธวัช ปุณโณทก, วรรณกรรมท้องถิ่น (กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๕) หน้า ๑๒๘.

“ปัญญาสาตก” (ชาตก ๕๐ เรื่อง) ประพันธ์เป็นภาษาบาลี และได้มีการถอดแปลเป็นภาษาไทยภาคเหนือเป็นเรื่อง ๆ ในรูปแบบร้อยแก้วบ้าง ร่ายยาวบ้าง เรียกว่า “ธรรมคำว” โคลงบ้าง และภายหลังมีการประพันธ์เป็นคำวขอ

วรรณกรรมล้านนาที่เป็นชาตกนอกนิบาตนี้ ศ. ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี ได้เขียนข้อมูลไว้ในหนังสือ วรรณกรรมล้านนา^๗ (๒๕๒๘ : ๑๔๑-๑๔๓) ว่าเป็นเรื่องที่นักปราชญ์โบราณแต่งขึ้น ซึ่งเรื่องที่น่ามาเป็นต้นเค้า นั้นอาจมาจากนิทานพื้นบ้านหรือนิทานที่ได้รับฟังสืบ ๆ กันมา หรืออาจเป็นเรื่องที่ผู้รจนาได้คิดขึ้นมาเอง ก็ได้แต่ก็มีบางเรื่องที่เห็นได้ว่ามีที่มาจากวรรณคดีของพราหมณ์ เช่นเรื่อง หอрман พรหมจักร อุตสาบาส ซึ่ง ๒ เรื่องแรกมาจากเรื่องรามเกียรติ์ แต่อุตสาบาสนั้นจะเห็นว่าเกิดจากการนำเรื่องรามเกียรติ์และอุณรุทมา ผสมกันและผนวกเข้ากับจินตนาการของผู้แต่ง จึงกลายเป็นวรรณกรรมชาตกนอกนิบาตล้านนาที่น่าสนใจอีกเรื่องหนึ่ง

วรรณกรรมชาตกล้านนา เรื่องอุตสาบาส ฉบับวัดบ้านปาง

รศ. ศิวาพร วัฒนรัตน์ (๒๕๕๔ : ๖๓๑-๖๓๓) ได้เขียนข้อมูลเรื่อง “ธรรมคำวอุตสาบาส” ไว้ในหนังสือนามานุกรมวรรณกรรมล้านนาว่าอุตสาบาสเป็นวรรณกรรมนิทาน และเป็นชาตกนอกนิบาต วรรณกรรมเรื่องนี้ฉบับที่เป็นธรรมคำว จำนวน ๑๕ ผูก สิ่งชะ วรรณสัย ได้ปริวรรตจากอักษรล้านนา เป็นอักษรไทยกลาง โดยอาศัยต้นฉบับของครูบาศรีวิชัย วัดบ้านปาง ตำบลแม่ตืน อำเภอเถิน จังหวัดลำพูน เป็นหลัก แล้วพิมพ์ในหนังสือเรื่องอุตสาบาส : วรรณกรรมล้านนาไทยสมัยพระเจ้าเกือนา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ ลักษณะการแต่งตอนต้นเรื่องในใบลานทุกผูกเป็นนิสสัย คือยกคาถาบาลีตั้งแล้วแปลขยายความเป็นภาษาล้านนา

เนื้อเรื่องโดยย่อมีดังนี้ ครั้งหนึ่งเหล่าภิกษุปรารภกันถึงเดชานุภาพของพระพุทธเจ้าที่สามารถปราบพญามารได้ เมื่อพระพุทธเจ้าทรงสดับแล้วจึงตรัสเล่าเรื่องอุตสาบาสว่า ณ เมืองกาสิ กษัตริย์ชื่อ พญาภาสิ พรหมทัตตราช มีมเหสีชื่อนางมเหสุราเทวี มีพระโอรส ๖ องค์ และพระธิดา ๖ องค์ พระโอรส ทั้ง ๖ องค์ ต่างก็มีความสามารถ โดยเฉพาะพานพรหมทัตตราชกุมารเป็นผู้ที่มีอำนาจมากกว่าผู้อื่น เพราะได้ของทิพย์ ๓ อย่าง คือ ธนูทิพย์ เกือกทิพย์ และดาบสรีกัญไชย ซึ่งมีกำลังเท่าช้าง ๗ เชือก พานพรหมทัตตราชกุมารได้อภิเษกสมรสกับนางสิริชาเทวี และได้นางกาญจนาเทวีเป็นชายา นางประสูติ โอรสมือชื่อว่าอนุพานพรหมทัตตราชกุมาร ต่อมาได้ขึ้นครองราชสมบัติแทนพระบิดาที่ออกผนวช จากนั้น ได้ท่องเที่ยวไปยังที่ต่าง ๆ พบควายชื่อทรพา ซึ่งได้วัดรอยเท้าและปราบพ่อของตนชื่อสุวรรณทรพพิ ได้แล้วออกอาละวาด พญาพานพรหมทัตตราชกุมารได้ฆ่าควายตัวนี้ได้สำเร็จ ต่อมาพญาพานพรหมทัตตราชพบกับหอрманซึ่งเป็นลิงที่มีฤทธิ์ พญาพานพรหมทัตตราชได้ลองวิชากับหอрманจนหอрманยอมเป็นข้ารับใช้ ต่อมาหอрманรู้ว่าพญาวิชาธร ๔ ตนจะยกทัพไปรบกับพญาพานพรหมทัตตราชที่เมืองกาสิ จึงจะไปบอกความนั้น ให้พญาพานพรหมทัตตราชรู้ ขณะเดินทางได้พักที่อาศรมโชติกรสีแล้วเหาะไปหยุดพักที่เมืองลังกา พญาลังกา ส่งทหารมาทำร้ายหอрман หอрманจึงเผาทำลายเมืองลังกาจนไหม้หมดทั้งเมืองแล้วเหาะไปเมืองกาสิ เมื่อพญาพานพรหมทัตตราชรู้ความแล้วก็เตรียมรับศึกวิชาธร

^๗อุดม รุ่งเรืองศรี, วรรณกรรมล้านนา (เชียงใหม่, โครงการตำรามหาวิทยาลัย สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๘)

และרבชนะฝ่ายวิชาการ ต่อมาเป็นเพราะกรรมเก่า พญาพานพรหมทัตต์ได้แปลงกายเป็นพระอินทร์ไปเสพกามคุณ กับนางสุชาดาซึ่งเป็นชายาของพระอินทร์ นางรู้ว่าเป็นพญาพานพรหมทัตต์จึงแปลงกายเป็นครุฑไล่ทำร้ายด้วยความโกรธ พญาพานพรหมทัตต์หนีไปหลบอยู่ที่จันทรมณฑล เทวดาทั้งหลายเมื่อรู้เรื่องการกระทำของพญาพานพรหมทัตต์ ก็โกรธแค้นมาก แต่พระอินทร์ห้ามไว้และบอกว่าพญาพานพรหมทัตต์จะต้องได้รับกรรมต่อไป กล่าวถึงเมืองใหญ่ ชื่ออุดตฺรปัญจาลนคร มีเจ้าเมืองคือพระจิตตราช มีโอรส ๖ องค์ องค์ที่ ๒ ครองเมืองทวาริกา มีมเหสี ชื่อเทพมาลี และมีโอรส ๒ องค์ ชื่อพระบารสและไทยราชกุมาร มีธิดาชื่อสิริปทุมมา พระบารส มีอาวุธคู่บารมีคือธนูทิพย์ เกือกทิพย์ และดาบศรีกัญไชย ต่อมาพระบารสได้ติดตามลูกคือพระนังคราชไปอยู่ป่า และได้ชายา ๑๐ คน ในเมืองกาสิมีเศรษฐีผู้หนึ่งชื่อวิสุทธิ ได้ออกบวชเป็นฤๅษีอยู่ในป่า ต่อมาพระอินทร์ ได้นำนางพรหมธิดามาไว้ในดอกบัว วิสุทธิฤๅษีเก็บนางมาเลี้ยงไว้และให้ชื่อว่าอุสสา เมื่อนางโตขึ้น วิสุทธิฤๅษีได้นำนางไปให้พานพรหมทัตต์เลี้ยงเป็นธิดา เมื่อนางเป็นสาวก็มีกษัตริย์หลายองค์หมายปอง พญาพานพรหมทัตต์จึงให้กษัตริย์เหล่านั้นประลองฝีมือโดยการขึ้นสายธนูสหัสสถาม พระบารสสอบเข้าหานางอุสสา อยู่ด้วยกันนานถึงหนึ่งเดือน ได้ไปแข่งขึ้นสายธนูและเป็นผู้ชนะ พญาพานพรหมทัตต์ไม่พอใจ จึงให้พญากุมภกันท์ จับพระบารสขังไว้ เมื่อนารายณ์รู้ก็มาช่วยพระบารสซึ่งเป็นหลานของตน พระจิตตราช ยกกองทัพมาช่วยพระบารส ในที่สุดพระบารสได้สังหารพญาพานพรหมทัตต์ตายในที่รบ หลังจากนั้นก็พานางอุสสากลับไปเมืองทวาริกา วันหนึ่งพระบารสคิดถึงพระนังคราชฤๅษีผู้เป็นลุง จึงพานางอุสสา และนางสังกา เทวธิดาชายาอีกคนหนึ่งขี่ม้าทิพย์เพื่อไปเยี่ยมและปรนนิบัติฤๅษี พญาวิโรหาเหาะผ่านมาเห็นนางอุสสา กำลังเก็บดอกไม้ป่าจะไปถวายพระนังคราชฤๅษี รู้สึกพอใจจึงอุ้มเอานางเหาะไปลังกา พญาวิโรหาพยายามจะเอานางเป็นชายา แต่เมื่อเข้าใกล้ก็รู้สึกเหมือนว่านางมีไฟอยู่รอบตัว จึงให้นางอยู่ในปราสาทเหล็กทอง ๗ ชั้น และจัดอาหารทิพย์ให้แก่ นาง พระบารสออกตามหานางอุสสาแต่ไม่พบ ระหว่างทาง พบหอรมานและได้ต่อสู้กัน หอรมานแพ้จึงยอมเป็นข้ารับใช้ พระบารสเขียนสาส์นให้นางสังกาเทวธิดา กับหอรมาน ไปทูลเรื่องแก่พระจิตตราชและพญาพิมพิสาร ขุนไทยได้เรียกพลจากเมืองต่าง ๆ ไปรวมพล ที่เมืองทวาริกา พระบารสเหาะไปลังกาได้พบนางอุสสาและให้นางรออยู่ จากนั้นจึงไปพบกับพญาวิโรหา พระบารสเนรมิตกายเป็นคชสารเหาะมาล้อมเมืองลังกาและพานางอุสสาหนีไปเมืองทวาริกา พญาวิโรหายกทัพพิชิตตามไปชิงนางและสู้รบกับพระบารส พระนารายณ์และพระจิตตราชยกทัพเข้าล้อมลังกา ไพรพล ของพญาวิโรหาล้มตายเป็นจำนวนมาก ปิยสารราชบุตรโอรสของพญาวิโรหาขอให้พระบิดาสงบศึก พญาวิโรหาโกรธมากกล่าวว่าประหารปิยสารราชบุตรในวันรุ่งขึ้น ปิยสารราชบุตรจึงหนีไปอยู่ กับพระจิตตราช และบอกความลับว่า พญาวิโรหานั้น มีอำนาจเพราะธนูขวาน ถึงแม้ต้องอาวุธก็จะไม่ตาย จะสูงขึ้นครั้งละวาจนไม่มีใครฆ่าได้ แต่จะเอาชนะได้โดยเอากงสายใจซึ่งอยู่ในถ้ำใต้สมุทรถัดเชิงเขาภาพศิรี ในเขตเมืองวิชาธรมาทำลาย พระจิตตราชจึงขอพรหมปาริสีชขององค์หนึ่งไปนำกงสายใจมาให้ เมื่อได้แล้ว ก็อกรบพระจิตตราชตัดกงสายใจ ส่วนพระบารสยังธนูทิพย์ไปถูกพญาวิโรหา พญาวิโรหาจึงถึงแก่ความตาย เหล่าเสนาอำมาตย์ทั้งหลายต่างพร้อมใจกันสวามิภักดิ์ต่อพระจิตตราชและขอพระปิยสารราชบุตรกลับไปครองเมืองลังกา กล่าวถึงกษัตริย์ชื่อธัมมปิซต แห่งเมืองมิลาทราบว่าธิดาของขุนไทยมีความงาม จึงส่งทูตมาขอกับพระจิตตราช แต่พระจิตตราชบอกว่าจะยกนางให้แก่ผู้ที่สามารถขึ้นสายนารายณ์ธนูได้ ลูกกษัตริย์เมืองอื่นต่างก็ยกพลมาเพื่อชิงนางแต่ก็สู้ไม่ได้จึงหนีกลับไป บ้านเมืองจึงมีแต่ความสงบสุขตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ในตอนท้ายเรื่องมีประชุมชาดกกล่าวว่าผู้ใดในเรื่องไปเกิดเป็นใครในสมัยพระพุทธเจ้า

อุสสาบาร์สนับธรรมคาวเป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมในอดีตเพราะเนื้อหาที่น่าสนใจ และเป็นตัวอย่างของชาดกนอกนิบาตที่ดีเรื่องหนึ่งของล้านนา เรื่องนี้แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณคดีสันสกฤตที่แพร่มาสู่ล้านนาในสมัยโบราณ

ตัวละครในเรื่องอุสสาบาร์ส

ศ. ดร.ชลดา เรืองรักษ์ลิขิต ได้วิเคราะห์เนื้อหาและตัวละครไว้ในบทความเรื่องวรรณคดี เรื่อง อนิรุทธ์ : มรดกตกทอดในวรรณคดีภาคกลางและในวรรณคดีท้องถิ่น ตีพิมพ์ในหนังสือภาษา-จารึก ๑๐ (๒๕๔๘ : ๕๐-๕๒) ไว้ว่า เนื้อหาของเรื่องนี้มีเรื่องรามเกียรติ์เข้ามาปนอยู่หลายตอน เช่น ตอนพระยา วิโรหาลักนางอุสสาไปไว้ที่นครลังกาน่าจะทำมาจากตอนทศกัณฐ์ลักนางสีดาไปไว้ที่ลังกา ตอนหอรมะนโลกจะนำข่าวเรื่องพระยาวิฆาทร ยกทัพไปตีกาสิไปบอกพานพรมหัทธราช แต่เหาะเลยไปจนถึงอาศรม ฤๅษี ได้พบโชติกรสี และได้ประลองฤทธิ์กับพระฤๅษีนั้น ถูกปลิงในสระจับที่หน้าผากและแกะออกไม่ได้ ต่อเมื่อโชติกรสีแนะนำให้เอาน้ำลายใส่ปากปลิงจึงสามารถแกะออกได้ หลังจากนั้นหอรมะนโลก ได้เฝ้านครลังกาจนไหม้หมดทั้งเมือง ทั้งนี้เพราะโกรธที่พญาลิงกาสังหารทำร้ายตน เหตุการณ์เหล่านี้ คล้ายกับที่มีอยู่ในเรื่องรามเกียรติ์ตอนหนุมานเหาะเกินลังกา ได้ประลองฤทธิ์กับพระฤๅษีจนแพ้ฤทธิ์ พระฤๅษีแล้ว ต่อมาเมื่อไปถึงนครลังกาและได้ถวายแหวนแด่ นางสีดาแล้ว ได้ทำอุบายเฝ้านครลังกาจนไหม้หมดทั้งเมือง

เนื้อหาเด่น ๆ ตอนอื่นที่น่าสนใจในฉบับนี้คือพีจิตพาบาร์สมาให้นางอุสสา (ขณะที่บาร์สมิได้กลับ) แล้วนางอุสสามัวแต่หลงระเริงอยู่กับบาร์สนมิได้ขึ้นเฝ้าบิดาตามปกติ เมื่อบิดามาพบว่านางอยู่กับบาร์ส จึงโกรธ (ตอนที่บิดามาพบเองนี้ตรงกับในคิ่วปุราณะ) แล้วบิดานางจึงเรียกสหายคือท้าวกุมภกันท์มาช่วยจับ บาร์สขังไว้ หลังจากนั้นพีจิตนำข่าวบาร์สถูกจับไปแจ้งแก่พระชิตยงนครทวาริกา (ในสำนวนนี้พระชิต มิได้เป็นเทพเจ้า เป็นคนธรรมดาสามัญเท่านั้น)

ตัวละครในโคลงอุสสาบาร์สสำนวนนี้แบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มหนึ่งตรงกับตัวละครในวรรณคดี เรื่องอนิรุทธ์ของสันสกฤต อีกกลุ่มหนึ่งตรงกับตัวละครในเรื่องอุณรุทฉบับสำนวนความทรงตัด และฉบับพระราชนิพนธ์

ตัวละครที่ตรงกับตัวละครในฉบับสันสกฤต ได้แก่ พระชิตตราช บาร์ส พานพรมหัทธ พีจิต (จิตรา) อุสสา พระเพ็งธราช กุมภกันท์ ซึ่งก็ตรงกับพระกฤษณะ พระอนิรุทธ์ พาณาสูร จิตรเลขา อุษา พระเพลิง และ กุมภกันท์ เพียงแต่ชื่อตัวละครและสถานภาพแตกต่างกันกับในสำนวนเดิมอยู่บ้าง ในฉบับสันสกฤตพระกฤษณะคือพระนารายณ์อวตาร พระเพลิงคือเทพบริวารของพระอิศวรซึ่งช่วยพาณาสูรรบ กับพระกฤษณะเพื่อปกป้องภัยอันตรายแก่พาณาสูรผู้จงรักภักดีต่อพระอิศวร และพาณะคือราชาของพวกอสูร แต่ในโคลงอุสสาบาร์สตัวละครเหล่านี้ไม่ใช่เทพหรืออสูร แต่เป็นมนุษย์ธรรมดาสามัญเท่านั้น ดังปรากฏในถ้อยคำที่บาร์สกล่าวแก่ กุมภกันท์ว่า

เรานี้ก็ใช่เชื้อ

ก็ใช่ยักษ์แยงยน

พงศาหากเป็นคน

มีเผ่าพันธุ์ชั้นเชื้อ

อินทร์พรม แลพ่อ

ฝ่ายฟ้า

มนุษย์โลก เราเคย

น้ำป่าลงอา

มีข้อสังเกตว่าบทบาทของตัวละครเหล่านี้ในโคลงอุสสาบารสยังคล้ายกับบทบาทของตัวละครเดียวกันในฉบับสันสกฤตด้วย พระจิตตราหมีบทบาทคล้ายกับพระภุชณะที่ช่วยพระบารสให้พ้นจากภัยอันตรายของฝ่ายพระพาน พิจิตหรือทีในฉบับโคลงสันสกฤตเรียกไว้แห่งหนึ่งว่า “จิตตรา” มีบทบาทคล้ายจิตราเลขาหรือพิจิตราเลขาที่นำพระอนิรุทธ์มาให้นางอุษาในฉบับเดิมของสันสกฤต นอกจากนี้พิจิต ยังเป็นผู้นำข่าวพระบารสถูกจับไปแจ้งแก่พระจิตตราด้วย ต่างไปจากวรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์ฉบับสันสกฤต ที่พระฤๅษีนารทะเป็นผู้แจ้งข่าว พระพานพรหมทัตต์ก็มีบทบาทคล้ายพาณาสูรที่ให้ทหารจับพระอนิรุทธ์เพราะโกรธที่ลอบมาอยู่กับนางอุสา แสดงว่าเค้าเรื่องเดิมของโคลงอุสสาบารสนี้น่าจะมาจากเรื่องอนิรุทธ์ฉบับสันสกฤต เพียงแต่มีการเปลี่ยนแปลงไปเมื่อมีการถ่ายทอดสืบต่อกันมา ทำให้วรรณคดีเรื่องอนิรุทธ์ ฉบับสันสกฤตค่อย ๆ เลื่อนลงไปจากโคลงอุสสาบารส และทำให้เรื่องผิดเพี้ยนไปบ้าง

ส่วนตัวละครที่ตรงกับตัวละครในเรื่องอุสสาบารสฉบับสำนวนความทรงตัดและฉบับพระราชนิพนธ์ ได้แก่ อนุพานพรหมทัตต์หรือพานน้อยผู้เป็นอนุชาของนางอุสา ตรงกับอนุชาของนางอุษาในฉบับสำนวนทรงตัดและฉบับพระราชนิพนธ์ ในฉบับสำนวนทรงตัดและฉบับพระราชนิพนธ์ใช้ชื่อว่าทศมุข แต่บทบาทของอนุพานพรหมทัตต์และทศมุขไม่ตรงกันทีเดียวนัก (มีข้อควรสังเกตว่าฉบับสันสกฤตนั้น นางอุษาไม่มีอนุชา)

ญาติวงศ์ในวรรณกรรมชาดกล้านนา เรื่อง อุสสาบารส ฉบับวัดบ้านปาง

วรรณกรรมชาดกล้านนา เรื่อง อุสสาบารส เป็นวรรณกรรมนิทานและเป็นชาดกนอกนิบาต มีจำนวน ๑๕ ผูก นายสิงฆะ วรรณสัย ได้ปริวรรตจากอักษรล้านนาเป็นอักษรไทยกลาง โดยอาศัยต้นฉบับของครูบาศรีวิชัย วัดบ้านปาง ตำบลแม่ตืน อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน เป็นหลัก แล้วพิมพ์ในหนังสือ เรื่องอุสสาบารส : วรรณกรรมล้านนาไทยสมัยพระเจ้าเกือนา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๙ เนื่องจากวรรณกรรมเรื่องนี้ มีเนื้อความที่สมบูรณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ และมีการกล่าวถึงความสัมพันธ์ของตัวละครในเรื่องไว้โดยละเอียด เป็นประโยชน์ต่อการเปรียบเทียบกับตัวละครในวรรณกรรมเรื่องอุสสาบารสฉบับอื่น ๆ ในบทความนี้ จึงได้สรุปญาติวงศ์ของตัวละครที่สำคัญในเมืองที่เป็นคู่สงครามกันคือเมืองกาสิกับเมืองภักโค ดังนี้

ญาติวงศ์ฝ่ายเมืองกาสิ

พระยาอภิงคราชา มีลูกชาย ๗ คน ดังนี้

๑. พระเพ็ง อยู่เหนือจอมเขาอัสสกันณะ มีลูกชายชื่อ อนุเพ็ง ลูกสาวชื่อ สุมิตา
๒. พระกุ่มภณทะอยู่เหนือจอมเขาสุทิสสนะ มีลูกชายชื่อ อนุภณทะ ลูกสาวชื่อ สิริวา
๓. พระคันธัพพะ อยู่เหนือจอมเขาเนมินทระ มีลูกชายชื่อ อนุคันธัพพะ ลูกสาวชื่อ วิสุทธิ
๔. พระโสม อยู่เหนือจอมเขาวินทกะ มีลูกชายชื่อ อนุโสม ลูกสาวชื่อ รัตนธิดา
๕. พระเตยยะ อยู่เหนือจอมเขาเนมินทระ มีลูกชายชื่อ สุขทเวะ ลูกสาวชื่อ รัมมตี
๖. พระขุณโคไตร อยู่เหนือจอมเขาวินทกะ มีลูกชายชื่อ วิรุทธะ ลูกสาวชื่อ อินทติ

๗. พระยาภาสิพรหมทัต ครองเมืองกาสิ มีมเหสีชื่อ มเหสุราเทวี มีลูกชาย ๖ คน ได้แก่ พลทเวะ พานพรหมทัต เทวินทะ ภูมจักกะ พิมมจักกะ และ สาคร และมีลูกสาว ๖ คน ได้แก่ ทิพพวันณา สุวันณปทุมมา ปทุมมา จันทปทุมมา สุคันธเกสี และ สุวันณจัมปา

ต่อมาพระยาภาณุพรหมทัตได้ให้ลูกชายแต่งงานกับลูกสาวของพี่ชายทั้ง ๖ และให้ไปครองเมืองต่าง ๆ ดังนี้

ลูกพระยาภาณุพรหมทัต	ลูกพี่ชายพระยาภาณุพรหมทัต	ครองเมือง
พระพลเทวะ	นางสุมิตตา (ลูกพระเพ็ง)	เมืองสาคร
พระพานพรหมทัต	นางสิริชา หรือ สิริวิชา (ลูกพระกุมภกันท์)	เมืองกาฬ
พระเทวินทะ	นางวิสุทธิ หรือ นางสุวิสุทธิ (ลูกพระคันธัพพะ)	เมืองตักกรัฏฐะ
พระภุมมจักกะ	นางรัตนธิดา (ลูกพระโสม)	เมืองอรัญชรัฏฐะ
พระพิมมจักกะ	นางรัมมตี (ลูกพระเตยยะ)	เมืองปารสัฏฐะ
พระสาคร หรือ พระสาครจักกะ	นางอินทติ หรือ นางอิรันทติ (ลูกพระขุงค์ไทร)	เมืองตังกรัฏฐะ

และให้ลูกสาวแต่งงานกับลูกชายของพี่ชายทั้ง ๖ และไปอยู่บ้านเมืองของสามี ดังนี้

ลูกพระยาภาณุพรหมทัต	ลูกพี่ชายพระยาภาณุพรหมทัต
นางทิพพวันณา	พระอนุเพ็ง (ลูกพระเพ็ง)
นางสุวันณปทุมมา	พระอนุกันทะ (ลูกพระกุมภกันท์)
นางปทุมมา	พระอนุคันธัพพะ (ลูกพระคันธัพพะ)
นางจันทปทุมมา	พระอนุโสม (ลูกพระโสม)
นางสุคันธเกสี	พระสุขเทวะ (ลูกพระเตยยะ)
นางสุวันณจัมปา	พระวิรุทธะ (ลูกพระขุงค์ไทร)

ในส่วนของพานพรหมทัตซึ่งเป็นตัวละครสำคัญนั้น นอกจากมเหสีและลูกดังนี้

- พานพรหมทัต
- +
+
มีลูก ๒ คนคือ

มเหสีคนที่ ๑ นางสิริวิชา
มเหสีคนที่ ๒ นางกัญญา (ลูกสาวของพระยาสุภตีสราขกับนางปภาวดีแห่งเมืองโสเรยรรัฏฐะ)
- อนุพานพรหมทัต (มีชายาคือ นางสิริวันณา ลูกสาวขุนอินทปา)
- นางอัญญา (มีสามีคือ สมณราชบุตร ลูกชายพระยาราษฎร์)

นอกจากนี้ พานพรหมทัต มีลูกเลี้ยงคือ นางอุสสา ซึ่งเป็นพรหมธิดาและวิสุทธิฤๅเก็บมาเลี้ยงไว้และนำมาถวาย

เนื้อหาในวรรณกรรมชาดกล้านนา เรื่อง อูสสาบารส ในส่วนที่กล่าวถึงเมืองกาสินั้น นอกจากญาติวงศ์ที่เป็นเชื้อสายของพระยาภาสีพรหมทัตแล้ว ยังได้กล่าวถึงบรรดาขุนทั้งหลายของเมืองกาสินด้วย ดังนี้

ขุนหิน (ลูกพระยาราชวังสะ) ครองเมืองโกลโกมีภรรยาชื่อ นางสิริบุตตี (ลูกพระยาขัตติยะ)
ขุนจาม (ลูกพระยาแก้งสะ) ครองเมืองบุปวัตติ มีภรรยาชื่อ นางปัญญาลี (ลูกพระยาสุทสนะ)
ขุนสม (ลูกพระยาสุทสนะ) ครองเมืองตะรุฐะ มีภรรยาชื่อ นางอุ่นเมือง (ลูกพระยาสิริวะ)
ขุนไตรตริต (ลูกพระยาอุยทฐะ) ครองเมืองหล้า น้ำ มีภรรยาชื่อ นางจามคำ (ลูกพระยาอนุรุธะ)
ขุนจอม (ลูกพระยาปารุทธะ) ครองเมืองจัน มีภรรยาชื่อ นางบัวแสง (ลูกพระยาสุรเสน)
ขุนเพล (ลูกพระยาโสณันทะ) ครองเมืองปาเวียะ มีภรรยาชื่อ นางแสงคำ (ลูกพระยาภามินทะ)
ขุนโขง (ลูกพระยาสิริเมฆะ) ครองเมืองภักทียะ มีภรรยาชื่อ นางสีดา (ลูกพระยาโกเรยยะ)
ขุนยี่ราย (ลูกพระยาเสนกะ) ครองเมืองอริฐะ มีภรรยาชื่อ นางเกสินี (ลูกพระยานันทราช)
ขุนเอก (ลูกพระยารุทธเสน) ครองเมืองอัญจนวัตติ มีภรรยาชื่อ นางวัฒนา (ลูกพระยาจันทปโชติ)
ขุนแสง (ลูกพระยาเอระระ) ครองเมืองกาสินี มีภรรยาชื่อ นางสุมิตตา (ลูกพระยาสุทสนราช)

ญาติวงศ์ฝ่ายเมืองภักโค

วรรณกรรมชาดกล้านนา เรื่อง อูสสาบารส ฉบับวัดบ้านปาง กล่าวถึงเมืองภักโคไว้ว่าอยู่ทางทิศอีสานของชมพูทวีป มีเมืองหลวงชื่อ อุตตรปัญจาล และมีเมืองอยู่ภายใต้การปกครองได้แก่ เมืองสมันตานครราช เมืองพรหมวัตติ เมืองทวาริกา เมืองทวารวดี เมืองกุสาวดี เมืองอรินทกุมมะ เมืองธัญญวดี เมืองเหมวดี เมืองภักทนต์วดี เมืองภักทนต์วดี เมืองพิจิตร เมืองภักทนต์วดี เมืองธรรมาฐะ เมืองวิจิตรวดี เมืองเนมิรวดี เมืองรัตนวดี เมืองสุภวดี เมืองจุฬินี เมืองวิสาขวดี และมีเมืองเล็กอีก ๑๐๑ เมือง รวมเมืองทั้งหมด ๑๒๑ เมือง

กษัตริย์ผู้ปกครองเมืองอุตตรปัญจาลซึ่งเป็นเมืองหลวงของเมืองภักโค คือ พระยามันธธาตุลลิกวดีตรราช มีมเหสีชื่อ นางสิริมายาโชติเทวี มีลูกชาย ๗ คน ซึ่งได้ขึ้นครองเมืองอุตตรปัญจาลเรียงลำดับกัน ดังนี้

๑. พระพุทธราชา	มีชายาชื่อ นางเหมธิดา	เดิมครองเมืองโกนาวัตติ
๒. พระธัมมราชา	มีชายาชื่อ นางสีดา	เดิมครองเมืองภักทนต์วดี
๓. พระสังฆราชา	มีชายาชื่อ นางสิริธิดา	เดิมครองเมืองภักทนต์วดี
๔. พระนันทราชา	มีชายาชื่อ นางวัคคากิดา	เดิมครองเมืองภักทนต์วดี
๕. พระอนุพันธุราชา	มีชายาชื่อ นางอุตตมธิดา	เดิมครองเมืองพินทวดี
๖. พระปวรราชา	มีชายาชื่อ นางนิลธิดา	เดิมครองเมืองอรินทกุมมะ
๗. พระชิตตราชา	มีชายาชื่อ นางสุธนิธิดา หรือ นางสุทนต์	เดิมครองเมืองเหมวดี

พระชิตตราชามีลูกและมีหลานซึ่งเป็นตัวละครสำคัญในวรรณกรรมชาดเรื่องอูสสาบารส แสดงเป็นรายชื่อได้ ดังนี้

ดังนี้

๑. พระนังคราช หรือ พระนงคราช มีชายาชื่อ นางเหมขานิดา ครองเมืองสมันตราช มีลูกชาย ๖ คน

- ๑.๑ พระโลก มีชายาชื่อ นางสุภา ครองเมืองจพนี
- ๑.๒ พระกันไทร มีชายาชื่อ นางสุสาลี ครองเมืองทวารวดี
- ๑.๓ พระนันทเสนกะ มีชายาชื่อ นางสุนทรี ครองเมืองโกนตวดี
- ๑.๔ พระทศสรีระ มีชายาชื่อ นางจิรา ครองเมืองคันทวดี
- ๑.๕ พระพลริชา มีชายาชื่อ นางพินคำ ครองเมืองภิจิตรวดี
- ๑.๖ พระอภิรัสสะ มีชายาชื่อ นางสุวณณา ครองเมืองภิชัยวดี

๒. พระพิมสาร มีชายาชื่อ นางเทพมาลี ครองเมืองทวาริกา มีลูก ๓ คน ดังนี้

- ๒.๑ พระบารสราชกุมาร
- ๒.๒ พระไทยราชกุมาร มีชายาชื่อ นางทิพพลิมพลี
- ๒.๓ นางสาวสิริปทุมมา

๓. พระนรินทะ มีชายาชื่อ นางวันณา ครองเมืองกุสาวดี มีลูกชาย ๓ คน ดังนี้

- ๓.๑ พระสิงหคิต มีชายาชื่อ นางเกสินี (ลูกพระพุทธราช) ครองเมืองอตรัฐฐะ
- ๓.๒ พระวิตตุกะ มีชายาชื่อ ปัญจาลจันที (ลูกพระธัมมราช) ครองเมืองอรินทกุมมา
- ๓.๓ พระสุกเทวะ มีชายาชื่อ เหมธิดา (ลูกพระสังฆราชา)

๔. พระพุทธราช มีชายาชื่อ นางวิจุฬา ครองเมืองธัญญวดี มีลูกสาวชื่อ นางเกสินี เป็นชายาของพระสิงหคิต (ลูกพระนรินทะ)

๕. พระธัมมราช มีชายาชื่อ นางวิสาขา ครองเมืองพรหมวดี มีลูกสาวชื่อ ปัญจาลจันที เป็นชายาของพระวิตตุกะ (ลูกพระนรินทะ)

๖. พระสังฆราชา มีชายาชื่อ นางอุมมาพันดี ครองเมืองวิสาวดี มีลูกสาวชื่อ เหมธิดา เป็นชายาของพระสุกเทวะ (ลูกพระนรินทะ)

ประชุมชาดกท้ายเรื่อง

ในส่วนท้ายของใบลานผูกที่ ๑๕ มีการประชุมชาดก คือการที่พระพุทธเจ้าทรงบอกว่าผู้ที่อยู่ในชาดกได้มาเกิดเป็นใครในครั้งพุทธกาล ดังนี้

๑. พระยาวิโรหา	เกิดเป็น	พระเทวทัต
๒. พระปิยสาราชนุตระ	เกิดเป็น	พระกาลุทายี
๓. พระพานพรหมทัต	เกิดเป็น	พระยาสุปพุทธะ
๔. พระอนุพานพรหมทัต	เกิดเป็น	พระอุทายี
๕. พระชิตตราช	เกิดเป็น	พระยาสีหนุราช
๖. นางสาวธนี	เกิดเป็น	เทวธิดาสังกาเถรี

๗. พระนั่งคฤสี หรือ พระนั่งคราช	เกิดเป็น	พระสารีบุตร
๘. พระพิมสาร	เกิดเป็น	พระยาสุทโธทนะ
๙. นางเทพมาลี	เกิดเป็น	นางสิริมหามายา
๑๐. พระนรินทะ	เกิดเป็น	พระโมคคัลลานเถระ
๑๑. ชุนไทย	เกิดเป็น	พระอานนทเถระ
๑๒. พระพุทธราช	เกิดเป็น	พระอุบาลีเถระ
๑๓. พระธัมมราช	เกิดเป็น	พระโสณเถระ
๑๔. พระสังฆราช	เกิดเป็น	พระสุบินเถระ
๑๕. พระโลก	เกิดเป็น	พระมหากัสสปเถระ
๑๖. พระยอด	เกิดเป็น	พระอรุเวลกัสสปเถระ
๑๗. พระนันทเสน	เกิดเป็น	พระคยากัสสปเถระ
๑๘. พระเสริวะ	เกิดเป็น	พระนทีกัสสปเถระ
๑๙. พระยาอินท์	เกิดเป็น	พระอนรุทธเถระ
๒๐. พระพลวิชา	เกิดเป็น	พระกกุลเถระ
๒๑. พระอภิรต	เกิดเป็น	พระอุปนันทเถระ
๒๒. พระสีหคติ	เกิดเป็น	พระมาฆเถระ
๒๓. พระวาสภขัตติยะ	เกิดเป็น	พระทาสกเถระ
๒๔. พระวิตฏญูกะ	เกิดเป็น	พระสิคควเถระ
๒๕. นางมาณวิกาเทวธิดา	เกิดเป็น	นางยโสธรา
๒๖. เทพมาลิกาภินรี	เกิดเป็น	นางปชาบดีโคตมี
๒๗. นางศรีปทุมมา	เกิดเป็น	นางวิสาขา
๒๘. นางอุสสาเทวธิดา	เกิดเป็น	นางอุบลวันณา
๒๙. นางสังขเทวธิดา	เกิดเป็น	นางถุลนันทภิกขุณี
๓๐. นางสิริมาเทวธิดา	เกิดเป็น	นางเขมาภิกขุณี
๓๑. นางสังกาเทวธิดา	เกิดเป็น	นางอุมมาทนต์
๓๒. นางวรุณีเทวธิดา	เกิดเป็น	นางปฏาจารา
๓๓. นางภินิภินรี	เกิดเป็น	นางกัลยาณภิกขุณี
๓๔. นางอัญชนภินรี	เกิดเป็น	นางกิสาโคตมี
๓๕. นางสาวภินรี	เกิดเป็น	นางภคติกภิกขุณี
๓๖. นางสาวสิริเทวธิดา	เกิดเป็น	นางคันธิกภิกขุณี
๓๗. นางคันธมาลิกาภินรี	เกิดเป็น	นางมัลลิกาเทวี
๓๘. นางสุทธมาลิกาภินรี	เกิดเป็น	นางสามาวดี
๓๙. นางสุภมาลิกาภินรี	เกิดเป็น	นางเกสิณาเถรี
๔๐. นางสาวสิริมาลิกาภินรี	เกิดเป็น	นางสขิตตเถรี
๔๑. นางรูปมาลิกาภินรี	เกิดเป็น	นางจุฬเถรี
๔๒. พระยาอุทุมพร	เกิดเป็น	พระยาปเสนทิโกศล

๔๓. นางจันทเพวี	เกิดเป็น	นางทิมมิ่งคลิกา
๔๔. เสนาอำมาตย์และคนทั้งหลาย	เกิดเป็น	พุทธบริษัท ๔
๔๕. พระบารส	เกิดเป็น	พระพุทธเจ้า

วรรณกรรมชาดกล้านนา เรื่อง อุตสาบารส เป็นวรรณกรรมท้องถิ่นไทยที่แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของวรรณกรรมสันสกฤตซึ่งนอกจากเรื่องอนิรุทธ์ที่เป็นต้นเค้าแล้ว ยังมีอิทธิพลจากเรื่องรามเกียรติ์ ซึ่งเป็นวรรณกรรมที่ได้รับความนิยมในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เช่นเดียวกัน ด้วยเหตุที่ผู้แต่งวรรณกรรมเรื่องนี้ได้ร้อยเรียงเรื่องราวซึ่งได้รับอิทธิพลทั้งจากเรื่องอนิรุทธ์และเรื่องรามเกียรติ์และนำเสนอในรูปแบบวรรณกรรมชาดกทำให้เนื้อเรื่องมีเหตุการณ์ที่หลากหลาย ส่งผลให้ตัวละครมีเป็นจำนวนมาก ดังนั้น การรู้จักความสัมพันธ์ของตัวละครจะช่วยให้ผู้อ่านชาดกเรื่องนี้หากสามารถทำความเข้าใจกับเนื้อหา ของชาดกได้มากขึ้น และสามารถเปรียบเทียบกับตัวละครจากวรรณกรรมเรื่องเดียวกันที่ปรากฏในสำนวนอื่น ๆ ได้อีกด้วย ♦